

Однороженко Є.А.

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

ІКОНОГРАФІЯ ШАХІВНИЦІ В РОДОВИХ ГЕРБАХ ШЛЯХТИ РУСЬКОЇ ЗЕМЛІ ПІЗЬНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Попри надзвичайну популярність гри в шахи в середньовічному суспільстві та широкої презентації шахових сюжетів у тогочасній геральдиці, вивчення іконографії шахів у гербах належить до числа маловивчених тем. Зображення шахівниці трапляється вже на найдавніших пам'ятках західноєвропейської геральдики. На популярність шахових сюжетів у середньовічній геральдиці вказує їх присутність у апокрифічних гербах епічних героїв, приміром – у головних персонажів артуріанського циклу, а також у державних гербах, зокрема – в геральдичному знаку Королівства Хорватії.

Поруч із загальноєвропейським розповсюдженням зображення шахівниці в гербах, від кінця XIV–XV ст. цей сюжет набуває поширення й у геральдиці нобілітету Руської землі. Найдавніші пам'ятки пов'язані з представниками шляхетських родин сілезького походження, які в цей час набували земельні володіння в Руській землі в обмін на військову службу місцевим правителям. Особливої інтенсивності цей процес набув і часи правління Руською землею великого князя Владислава Опольського.

Серед нобілітету Руської землі, що в період пізнього Середньовіччя уживали в своїх гербах зображення з шахівницею чи шаховим поділом фігур, були представники родин Гумпрехтів зі Слівена (геральдичний пояс у блакитно-срібну шахівницю), Бориниців та їх галузей Остринських і Буковських (блакитно-срібний шаховий поділ щита), Маршовицьких (щит із шаховими полями) і Жабокрузьких.

Особливо виразною була іконографія шахівниці в гербі Бенька Жабокрузького, представленого на його печатках і в тогочасних західноєвропейських гербовниках. У гербових кодексах 30-х рр. XV ст. його герб відтворено як червоно-срібну шахівницю розташовану в ромб у блакитному полі щита. Подібне забарвлення шахівниці відповідає тогочасній кольористиці шахів, в яких, замість звичного сьогодні чорно-білого забарвлення, протягом цілого Середньовіччя уживали червоно-білу кольористику.

Ключові слова: шахи, шахівниця, іконографія, герб, геральдика, печатка, Руська земля, шляхта, пізнє Середньовіччя.

Постановка проблеми. При створенні гербів, як особливих знаків розпізнавання, що у візуальний спосіб ідентифікували відповідну особу, родину, корпорацію чи територію, від самої їх появи в середньовічній Європі, уживали різноманітні фігури, що походили як від реальних живих істот, предметів та явищ, так і зі світу уявлень рицарського середовища, в якому з'явилася та розвинулася геральдика – система гербів та практик їх уживання. Закономірно, що й найпопулярніша в рицарському середовищі гра в шахи знайшла своє відображення в геральдичних сюжетах. Попри популярність зображення шахівниці (шахової дошки) та окремих шахових фігур у гербах, дотепер вони не знайшли належного осмислення в науковій літературі. По-за увагою дослідників лишається з'ясування часу появи шахових зображень в гербах, їх поширення в різних Європи, особливості іконографії тощо.

Постановка завдання. Вивчення іконографії, пов'язаних із шахами геральдичних сюжетів, є важливим, як з огляду на надзвичайну популярність цієї гри в середньовічному суспільстві, так і в контексті дослідження тогочасної ігрової культури. Виявлення шахових сюжетів у геральдиці пізньосередньовічної Русі дозволяє з'ясувати особливості поширення шахової культури та її сприйняття в суспільстві Руської землі.

Виклад основного матеріалу. Вже на найдавніших гербах зустрічається поділ цілого гербового поля або окремих фігур у шахівницю. Перші, відомі на сьогодні, західноєвропейські гербові печатки, що належала Раулю I графу Вермандуа (1102–1152), онукові короля Франції Генріха I (1027–1060) та Анни Ярославни, містили зображення шахівниці, як головного розпізнавального знаку. Так, на графській печатці 1135 р. шахівниця

вкриває поле хоругви, яку тримає кінний рицар [33, р. 281–300; 32, р. 103]. А на його ж сфрагісі 1146 р. цей же сюжет відтворено в рицарському щиті [34, р. 31]. В пізніших геральдичних творах для герба Графства Вермандуа фіксується блакитно-золоте забарвлення шахівниці.

Рис. 1–2. Печатки Рауля I графа Вермандуа 1135 і 1146 рр.

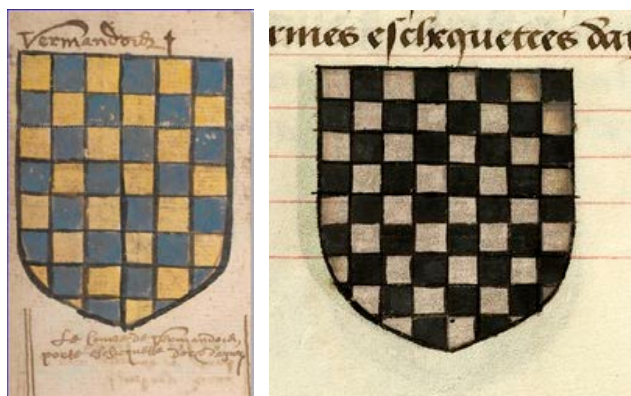

Рис. 3–4. Герб Графства Вермандуа в гербовнику Вейнгартра початку XVII ст. Герб рицаря Паламеда в рукописі XV ст.

Популярність шахового поділу гербових щитів у середньовічній Європі сягала такого рівня, що фігурою шахівниці презентовано навіть епічних героїв. Приміром, один із головних героїв артуріанського циклу – рицар Паламед зазвичай зображувався та описувався з власним гербом у вигляді чорно-срібної шахівниці. В руському перекладі твору «Тристан та Ізольда» початку XVI ст. описано ситуацію, в якій Тристан впізнає Паламеда лише за його гербом – «То ест Паламидеж, познал его знаме» [6, fol. 32; 30, р. 64; 14, с. 154].

Значна престижність шахових сюжетів у середньовічній геральдиці виразно простежується через їх уживання в тогочасних державних гербах. Найвідомішим є приклад використання шахівниці в державному гербі Хорватії, що являє собою червоно-срібну шахівницю. Її найдавніші зображення походять від кінця XV–XVI ст., зокрема, присутнє в гербовнику Коренича-Неорича кінця XVI ст. [15, с. 79–125; 20, с. 35]. Вона ж є головним

сюжетом і в сучасному гербі Республіки Хорватія [31, с. 214–220; 19, с. 73–74].

Рис. 5. Герб Королівства Хорватії в гербовнику Коренича-Неорича кінця XVI ст.

Загальноєвропейське поширення геральдичних сюжетів із зображенням шахівниці зумовило його появу і в гербах nobilitету Руської землі. Найдавніші такі пам'ятки походять від кінця XIV–XV ст., й пов'язані з представниками шляхетських родин сілезького походження, які в цей час набували земельні володіння в Руській землі в обмін на військову службу місцевим правителям [46, с. 25–65]. Перші вихідці з Сілезії на теренах Руського королівства фіксуються ще в XIII ст. Зокрема, Галицько-Волинський літопис під 1280 р. згадує в оточенні волинського князя Володимира Васильковича воєводу та боярина Кафілата Селезенця [13, с. 432].

Особливо інтенсивним це розселення було в часи правління Руською землею великого князя, господаря та самодержця (1372–1379, 1385–1387) Владислава Опольського. Одним із сілезьких рицарів, який належав до найближчого оточення великого князя Владислава в період його руського правління був перемишльський воєвода (1372) та руський генеральний староста (1372–1373) Петро Гумпрехт пан зі Слівена [44, с. 315–318; 45, с. 282–283].

Його родовий герб складався з геральдичного пояса в блакитно-срібну шахівницю на золотому полі щита, над яким розташовано рицарський шолом із золотої наметом, в нашоломнику – два золотих волових рога з поясами в блакитно-срібну шахівницю. Таким його змальовано у фламандських гербовниках «Wapenboek Gelre» [9, f. 53v; 29, с. 113, n. 25; 25, с. 282; 17, р. 242, n. 524] та

Рис. 6–8. Герб Гумпрехтів панів зі Слівена у
«Wapenboek Gelre»
і «Armorial Bellenville» 70-х рр. XIV ст.
та «Codex Bergshammар» 30-х рр. XV ст.

«Armorial Bellenville» 70-х рр. XIV ст. [8, f. 67; 23, s. 120, n. 32], а також у дещо пізнішому гербівнику «Codex Bergshammар» 30-х рр. XV ст. [11, f. 214; 24, s. 101–102, n. 23]. На печатці сілезького рицаря Гумпрехта пана зі Слівена від другої половини XIV ст. зображено готичний щит із поясом у шахівницю [1; 44, s. 315, il. 12].

Іншою сілезькою родиною на Русі, що уживала герб із подібним забарвленням і сюжетом були пани Боршниця (domini Borschnitz). Їх щит містив зображення блакитних і срібних прямокутників, розташованих у шаховому порядку [27, s. 18–19; 25, s. 207–209; 48, s. 89–90; 44, s. 203; 43, s. 249; 47, s. 224]. Подібним чином цей герб змальовано в бургундському гербівнику «Armorial équestre de la Toison d'Or» [7, f. 120v; 16, f. 120v; 37, s. 38; 38, s. 373–374, n. 42; 41, s. 340, 363, n. 42; 39, p. 150–151; 43, s. 260; 28, f. 120v] та фламандському гербівнику «Codex Bergshammар» [11, f. 147; 24, s. 86, n. 20; 43, s. 260] 30-х рр. XV ст.

На печатках представників роду від першої половини XV ст. також здебільшого фігурує поділ щита прямокутниками. Як це бачимо на печатках Франциска Йоановича Боршниця пана з Ямки 1404 [3, st. 692; 5; 36, s. 87, n. 892] і 1427 рр. [3,

Рис. 9–10. Герб Боршниців у
«Armorial équestre de la Toison d'Or»
та «Codex Bergshammар» 30-х рр. XV ст.

st. 656; 36, n. 136; 21, n. 4, 10; 43, s. 252], Гюнтера Йоановича Боршниця 1427 р. [3, st. 656; 36, n. 135; 21, n. 4, 4; 43, s. 252], Урбана Францисковича Боршниця пана з Буковна 1427 р. [3, st. 656; 36, n. 149; 21, n. 4, 12; 43, s. 252], Готарда Францисковича Боршниця пана з Острині 1427 [3, st. 656; 36, n. 157; 21, n. 4, 13; 43, s. 252] і 1436 рр. [2, st. 11, 62; 3, st. 684; 36, n. 635; 43, s. 253], Януша Готардовича Боршниця пана з Острині 1427 р. [3, st. 690; 36, n. 828; 21, n. 8, 28; 43, s. 252] та Франциска Францисковича Боршниця пана з Буковна, Мілованого і Дривятни 1427 р. [3, st. 687; 36, n. 726; 21, n. 7, 14; 43, s. 252]. На печатці останнього від 1436 р. поділ поля щита найбільше нагадує шахівницю [2, st. 12, 62; 3, st. 684; 36, n. 653].

Герб Франциска Боршниця згадується також у пізнішій львівській судовій записці від 1449 р.: «nobilis Nicolaus Słociło de Żukow ... primo post patrem nobiles Olechnonem Domienikowicz, Lewkonem Siemakowski de clipeo dimidia altera crux cum babato; post matrem videlicet Dimitr Podwierzbiecki et Martinus Nieświecki de clipeo Korczakorum; et post avam Fetkonem Dzieciatkowicz et Jackonem Podolecki de clipeo trzci wrębi et de quarto clipeo alieno vulgariter z opcego Hrickonem Korniałowski, Franciscum Bukowiński de clipeo Borszchnica» («шляхетний Миколай Слотило з Жукова ... по-перше з роду батька свідки Олехно Домінікович і Левко Симаковський гербу з півторараменним хрестом і підковою, з роду матері

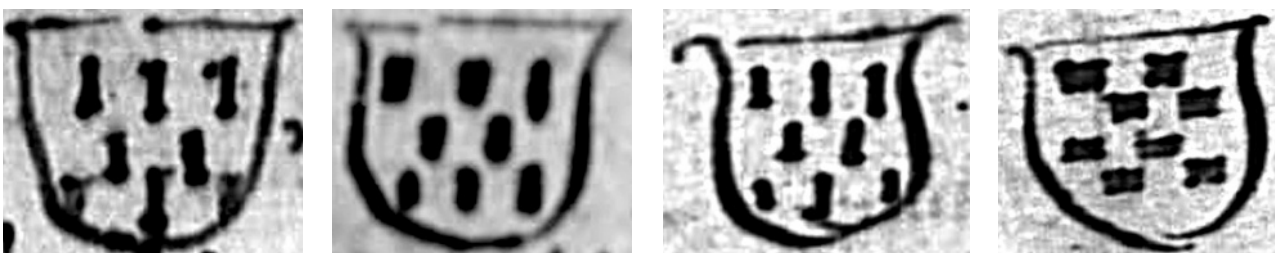

Рис. 11–14. Прориси гербів на печатках Франциска Боршниця 1404 р.,
Януша Боршниця 1427 р., Готарда та Франциска Боршниців 1436 р.

свідки Дмитро Подвербицький і Мартин Несвіцький гербу Корчак, з роду бабки Федько Дитяткович і Яцько Подолецький гербу з трьома врубами а з четвертого чужого боку Грицько Корналовський і Франциск Буковинський гербу Боршниця» [18, s. 163; 42, s. 49–50].

Ще одним сілезьким рицарем, що належав до оточення великого князя Владислава та уживав у своєму гербі зображення шахівниці, був любачівський каштелян (1377–1378) Франц Маршовицький пан із Маршовиць і Новоселець [44, s. 284–287; 43, s. 248; 45, s. 283, 290–291]. Зміст герба представників цієї родини відомий за зображенням на печатці Симона Гала Маршовицького 1296 р. В її полі викарбувано готичний щит із шахівницею, в оточенні легенди: + SIGILLVM SIMONIS GALLICI [40, s. 28, taf. IV, n. 29; 25, s. 225; 44, s. 284; 45, s. 291].

Рис. 15–17. Печатки
Симона Гала Маршовицького 1296 р.
та Бенька Жабокруцького 1382 і 1404 рр.

Чи не найпомітнішою постаттю в оточенні Владислава Опольського в часи його руського правління був каштелян львівський (1373) і сяноцький (1377), староста перемишльський (1375–1376), сяноцький (1376–1377), снітинський (1377, 1398–1401) та галицький (1398–1401) Бенько Жабокруцький пан із Кухар і Жабокрук [44, s. 197–200; 43, s. 259–260; 45, s. 283, 288–289]. На його печатці, що перебувала в ужитку впродовж 1382–1398 рр., в готичному щиті має шаховий поділ, в оточенні напису: + S BENCONED · ZABOCRVK [4; 12; 26, s. 8–9, n. 17, il. 22; 44, s. 197–202, il. 1, 4; 43, s. 259–260; 45, s. 289].

Більш виразно шахівницю позначено на пізнішій печатці Бенька Жабокруцького від 1404 р. В її полі готичний щит містить шахову дошку, яку розвернуто в ромб, щоправда з незначною кількістю шахових полів [3, st. 692; 5; 36, s. 87, n. 887]. Значно реалістичніше фігуру шахівниці відтворено в гербі Бенька Жабокруцького в гербовнику «Ордену Золотого Руна» – дошка має 36 червоних та срібних полів, і розміщена в щиті блакитної барви [7, f. 120v; 16, f. 120v; 37, s. 38; 38, s. 373–374, n. 52; 41, s. 340, 363, n. 58; 39, p. 150–151; 28, f. 120v]. Найбільш достовірно

зображення шахівниці герба Жабокруцьких відтворено у фламандському гербовнику «Armorial Lyncenich» 30-х рр. XV ст., в якому дошку змалювано з 64 полями [10, f. 108; 22, s. 107, n. 42]. Прикметним є червоне та срібне (біле) забарвлення шахівниці, що відповідає тогочасній кольористиці шахів, в яких, замість звичного сьогодні чорно-білого забарвлення, протягом цілого Середньовіччя уживали червоно-білу кольористику [35, p. 270–320].

Рис. 18–19. Герб Боршниць
у «Armorial équestre de la Toison d'Or»
та «Armorial Lyncenich» 30-х рр. XV ст.

Висновки. При надзвичайній популярності шахів у середньовічному суспільстві та широкій презентації шахових сюжетів у тогочасній геральдиці, вивчення іконографії шахів у гербах належить до числа маловивчених тем. Зображення шахівниці трапляється вже на найдавніших пам'ятках західноєвропейської геральдики. На популярність шахових сюжетів у середньовічній геральдиці вказує їх присутність у апокрифічних гербах епічних героїв, а також у державних гербах. Поруч із загальноєвропейським розповсюдженням зображення шахівниці в гербах, від кінця XIV–XV ст. цей сюжет набуває поширення й у геральдиці нобілітету Руської землі. Найдавніші пам'ятки пов'язані з представниками шляхетських родин сілезького походження, які в цей час набували земельні володіння в Руській землі в обмін на військову службу місцевим правителям. Серед нобілітету Руської землі, що в період пізнього Середньовіччя уживали в своїх гербах зображення з шахівницею чи шаховим поділом фігур, були представники родин Гумп-рехтів зі Слівена, Боршниць, Маршовицьких і Жабокруцьких. Особливо виразною була іконографія шахівниці в гербі Бенька Жабокруцького, представленого на його печатках і в тогочасних західноєвропейських гербовниках. У гербових кодексах 30-х рр. XV ст. його герб відтворено як червоно-срібну шахівницю розташовану в ромб у блакитному полі щита.

ДЖЕРЕЛА:

1. Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, Perg. B 13.
2. Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Zamoyskich, Sygn. 32.
3. Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Zamoyskich, Sygn. 33.
4. Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Dzieduszyckich, Sygn. 13.
5. Biblioteka Książąt Czartoryskich, Perg. 272.
6. Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu, Rkps 94.
7. Bibliothèque de l'Arsenal, Ms. 4790 ("Armorial équestre de la Toison d'Or").
8. Bibliothèque nationale de France, Ms. fr. 5230 («Armorial Bellenville»).
9. Bibliothèque royale de Belgique, Ms. 15652–15656 ("Wapenboek Gelre").
10. Bibliothèque royale de Belgique, Fonds Houwaert II.6567 ("Armorial Lyncenich").
11. Riksarkivet, Ms. 720085 ("Bergshammar vapenbok").
12. Zamek Królewski w Warszawie, Kolekcja Tomasza Niewodniczańskiego, Perg. A 16.

Список літератури:

13. Літопис руський / Переклад з давньоруської Л. Махновця. Київ, 1989.
14. Повесть о славномъ рыцѣри Трычане (Powieść o sławnym rycerzu Tristanie) / Odczytanie i komentarz Aleś Brazgunow. *Беларускі Трышчан (Białoruski Tristan)*. Wrocław, 2006. С. 141–193.
15. Соловјев А. Постапак илирске хералдике и породица Охмућевих. *Гласник Скопскогo Наућногo Друштва*. Књ XII. Скопље, 1928. С. 79–125.
16. Ancien armorial équestre de la Toison d'Or et de l'Europe au XV siècle. Facsimilé par L. Larchey. Paris, 1890.
17. Armorial de Gelre (Bibliothèque royale de Belgique – Ms 15652–15656) / publié par M. Popoff, M. Pastoureau. Paris, 2012.
18. Boniecki A. Herbarz polski. Uzupełnienie i sprostowania do Części I. Warszawa, 1901.
19. Božić M. Heraldika istraživanja na području Hrvatske. Split, 2016.
20. Ćosić S. Ideologija rodoslovlja: Korjenici-Neoričev grbovnik iz 1595. Zagreb, 2015.
21. Halecki O. Z Jana Zamoyskiego Inwentarza Archiwum Koronnego. Materiały do dziejów Rusi i Litwy w XV wieku. *Archiwum Komisji Historycznej*. T. XII. Cz. I. Kraków, 1919. S. 146–218.
22. Heymowski A. Herby polskie w brukselskim Armorial Gymnich, rechte Lyncenich. *Studia Źródłoznawcze*. T. XXIX. Warszawa, 1985. S. 94–124.
23. Heymowski A. Herby polskie w paryskim Armorial Bellenville. *Studia Źródłoznawcze*. T. XXXII–XXXIII. Warszawa, 1990. S. 113–127.
24. Heymowski A. Herby polskie w sztokholmskim Codex Bergshammar. *Studia Źródłoznawcze*. T. XII. Warszawa, 1968. S. 73–111.
25. Jurek T. Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku. Poznań, 1998.
26. Katalog dokumentów pergaminowych ze zbiorów Tomasza Niewodniczańskiego w Bitburgu. Kraków, 2004.
27. Kozierowski S. Obce rycerstwo w Wielkopolsce w XIII–XIV wieku. Poznań, 1929.
28. Le grand Armorial équestre de la Toison d'or. Paris, 2017.
29. Mikucki S. Rycerstwo słowiańskie w Wapenboek Gelrego. *Studia Źródłoznawcze*. T. III. Warszawa, 1958. S. 103–122.
30. Pasakojimas apie riterį Tryščaną. Rankraštis XVI amžiaus romanas apie Tristaną ir Izoldą. Vilnius, 2003.
31. Peić Čaldarović D., Stančić N. Povijest hrvatskoga grba: Hrvatski grb u mijenama hrvatske povijesti od XIV do početka XXI stoljeća. Zagreb, 2011.
32. Nieus J.F. L'invention des armoiries en contexte. Haute aristocratie, identités familiales et culture chevaleresque entre France et Angleterre. 1100–1160. *Journal des savants*. Paris, 2017. № 1. P. 93–155.
33. Pastoureau M. L'apparition des armoiries en Occident: état du problème. *Bibliothèque de l'École des chartes*. T. CXXXIV. Paris, 1976. P. 281–300.
34. Pastoureau M. Traité d'héraldique. Paris, 1997.
35. Pastoureau M. Une histoire symbolique du Moyen Âge occidental. Paris, 2004.
36. Piekosiński F. Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne. *Studia, rozprawy i materiały z dziedziny historii polskiej i prawa polskiego*. T. VII. Kraków, 1907. S. 18–138.
37. Piekosiński F. Najstarsza rola marszałkowska polska. *Herold polski*. T. I. Kraków, 1899. S. 35–47.
38. Piekosiński F. O roli marszałkowskiej polskiej. *Heraldyka polska wieków średnich*. Kraków, 1899. S. 364–377.
39. Pinches R., Wood A., Klec-Pilewski B. A European Armorial. An armorial of the Golden Fleece and XV Century Europe. London, 1971.

40. Pfortenhauer P. Die schlesischen Siegel von 1250 bis 1300 beziehentlich 1327. Breslau, 1879.
41. Polackówna H. Najstarsze źródła heraldyki polskiej. Lwów, 1924.
42. Semkowicz W. Inscriptores clenodiales. *Miesięcznik heraldyczny*. T. II. Lwów, 1909. S. 33–36, 49–51.
43. Sperka J. Borschnitzowie na Rusi Czerwonej w XIV–XV wieku. *Miasta – Ludzie – Instytucje – Znaki. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Bożenie Wyrozumskiej w 75 rocznicę urodzin*. Kraków, 2008. S. 247–262.
44. Sperka J. Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370–1401. Studium o elicie władzy w relacjach z monarchą. Katowice, 2006.
45. Sperka J. Początki osadnictwa rycerstwa śląskiego na Rusi Czerwonej. *Княжа доба*. Вип. III. Львів, 2010. S. 278–301.
46. Sperka J. Studia z dziejów migracji rycerstwa śląskiego do Królestwa Polskiego (zwłaszcza na Ruś Czerowną) w XIV–XV wieku. Kraków, 2024.
47. Sperka J. Zarys migracji rycerstwa śląskiego na ziemi Rusi Koronnej w okresie panowania Władysława Jagiełły. *Княжа доба*. Вип. V. Львів, 2011. С. 221–229.
48. Szymański J. Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego. Warszawa, 1993.

Odnorozhenko Ye.A. ICONOGRAPHY OF THE CHESSBOARD IN THE FAMILY COATS OF ARMS OF THE NOBILITY OF THE RUTHENIAN LAND OF THE LATE MIDDLE AGES

Despite the extraordinary popularity of chess in medieval society and the wide presentation of chess plots in contemporary heraldry, the study of chess iconography in coats of arms is one of the little-studied topics. The image of a chessboard is found already on the oldest monuments of Western European heraldry. The popularity of chess plots in medieval heraldry is indicated by their presence in the apocryphal coats of arms of epic heroes, for example, in the main characters of the Arthurian cycle, as well as in state coats of arms, in particular, in the heraldic sign of the Kingdom of Croatia.

Along with the pan-European spread of the image of a chessboard in coats of arms, from the end of the 14th–15th centuries, this plot also becomes widespread in the heraldry of the nobility of the Ruthenian land. The oldest monuments are associated with representatives of noble families of Silesian origin, who at that time acquired land holdings in the Ruthenian land in exchange for military service to local rulers. This process gained particular intensity during the reign of the Grand Duke Wladyslaw of Opole in the Ruthenian land.

Among the nobility of the Ruthenian land, who in the late Middle Ages used images with a chessboard or a chess division of figures in their coats of arms, were representatives of the families Gumprechts from Sliven (heraldic belt in a blue and silver chessboard), the Borshnits and their branches of the Ostrzynscy and Bukowscy families (blue and silver chess division of the shield), the Marshowiccy (shield with chess places) and the Zhabokrucy families.

The iconography of the chessboard in the coat of arms of Benko Zhabokrucki, presented on his seals and in the Western European heraldic books of that time, was especially expressive. In the coat of arms codes of the 1430s, his coat of arms was reproduced as a gules-argent chessboard arranged in a rhombus in a blue field of the shield. This color of the chessboard corresponds to the color scheme of chess at that time, in which, instead of the black-and-white color scheme that is familiar today, red-and-white colors were used throughout the Middle Ages.

Key words: chess, chessboard, iconography, coat of arms, heraldry, seal, Ruthenian land, nobility, late Middle Ages.

Дата надходження статті: 24.11.2025

Дата прийняття статті: 16.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025